

A MI SMO KAK SU STARI REKLI... MLADI U SELJAČKIM OBITELJIMA PRIGORJA I HRVATSKOG ZAGORJA IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

SUZANA LEČEK

Hrvatski institut za povijest
10000 Zagreb, Opatička 10
e-mail: institutu@mis.p.isp.hr

UDK: 316.66-053.6:392.2][497.5-3]

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15. 06. 1999.
Prihvaćeno: 15. 09. 1999.

U članku je prikazana uloga mladih u obiteljskom gospodarstvu seljačkih obitelji Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata. Razdoblje mladosti sagledano je dva aspekta: radnu sposobnost mladih, te biranje bračnog partnera, što je jedna od najvažnijih strateških odluka za cijelo domaćinstvo. Sklapanje braka predstavljalo je utemeljenje nove gospodarske jedinice (ili potpomaganje stare) stoga se i ova odluka ne prepušta osobnoj privlačnosti, nego zajedničkoj procjeni odgovornih članova obitelji (starije generacije).

Ključne riječi: seoska obitelj / mladi / Prigorje / Hrvatsko zagorje

Između dva svjetska rata život seljačkih obitelji zagrebačkog Prigorja i Hrvatskog zagorja još je umnogome bio kao i u njihovih predaka. Kako je obitelj i dalje bila osnovna proizvodna jedinica, odnos se autoriteta u njoj gotovo i nije mijenjao. Promijenilo se ono što je bilo posljedicom prilagodbe obitelji njezinom strukturom (brojem članova) i gospodarskim djelatnostima na šire društvene promjene, koje su se najjasnije očitovale u sve izrazitijem prodiranju robno-novčane privrede na selo s jedne strane i u vrlo ograničenim mogućnostima zapošljavanja viška seoske radne snage s druge strane.

Mali posjed u ovim krajevima nije više dostajao za preživljavanje jedne seljačke obitelji, pa su gotovo svi bili prisiljeni potražiti dopunske izvore prihoda. Istraživanje koje sam provela u tri različite regije: zagrebačkom Prigorju, ivanečko-lepoglavskom kraju i zapadnom Zagorju, pokazalo je svu raznolikost domišljanja kako opstati u nepovoljnim gospodarskim prilikama.¹ Uz vanjske čimbenike koji su pomogli održanju

¹ Članak je preuređeno poglavlje iz doktorske disertacije *Gospodarske i društvene promjene u životu seljaštva sjeverozapadne Hrvatske između dva svjetska rata* (obranjene na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1998.). Istraživanje se temeljilo na novim izvorima koji su omogućili rekonstrukciju strukture i odnosa unutar obitelji i domaćinstva: razgovorima s preko 40 kazivača (od kojih je na kraju odabrano 36), crkvenim knjigama (*status animarum*) i zemljišnim knjigama. Kazivači su bili seljaci, rođeni između 1906. i 1928. godine, birani tako da po mogućnosti budu iz različitih slojeva, a živjeli su trajno na zemlji (samo je jedan doselio u Zagreb, ali i to nakon 1945.). Razgovor je vođen prema upitniku sastavljenom prema standardnom obrascu koji je predložio Paul Thompson, *The Voice of the Past: Oral History*, New York 1978, ali je za ovo istraživanje prilagođen ispitivanju na selu. Razgovori o životnom putu ispitanika, njegove/njezine obitelji i okoline snimani su na kazete i kasnije *skinuti* pa je građa dostupna u oba oblika. Na žalost, radi još nesređenog statusa ovakvih ispitivanja, građa je još uvijek pohranjena u autora.

seljačkih domaćinstava, a prije svega je to bilo iznalaženje različitih dopunskih prihoda (specijalizirana proizvodnja za gradsko tržište, sezonski rad, kućni obrt i dr.), presudnu je ulogu odigrao i ključni unutrašnji čimbenik: sposobnost obitelji da se strukturom i funkcionalnim rasporedom gospodarskih uloga prilagodi širim društveno-gospodarskim uvjetima. Kako bi osiguralo razne vrste prihoda i što racionalnije iskoristilo još uvijek skromne mogućnosti koje je tržište rada (i proizvoda) pružalo, seljačko domaćinstvo je zadržalo složenu strukturu, zahvaljujući kojoj je moglo usmjeriti svoje članove prema različitim načinima privređivanja. Trajna složena struktura dulje se održala na većim posjedima, dok se na manjima počinje susretati samo u *kriznim* razdobljima životnog ciklusa, pa tako gotovo redovno zajedno žive tek vjenčani bračni par s malom djecom i ostarjeli roditelji.

Naime, unutar životnog tijeka pojedinca razlikuju se biološka razdoblja, koja svojim posebnostima određuju i društvenu ulogu čovjeka dok prolazi kroz svako pojedino od njih. Povijest obitelji proučava značajke ovih razdoblja kao jednog od čimbenika obiteljske socio-gospodarske strategije, koju stavlja u kontekst ukupnih društvenih i gospodarskih odnosa. Pritom se po svojim karakteristikama jasno razlikuju djetinjstvo, mladost, zrelost i starost.

Razdoblje nakon djetinjstva, mladost, obično se određuje kao doba između spolne zrelosti i društveno-gospodarske sposobnosti za ženidbu (Mitterauer, 1991:128). Dok danas spolna zrelost počinje između 12 i 14 godina, u ranijim je razdobljima bila nekoliko godina kasnija (i do 17 god.), ponajviše zbog načina prehrane i fizičkog opterećenja. Neke izjave dobivene u istraživanju života seljaštva zagrebačkog Prigorja i Hrvatskog zagorja u međuratnom razdoblju potvrđuju kako je ta dobna granica još uvijek bila visoka. (Primjerice, sa 17 godina dobila je prvu menstruaciju A. P. Črešnjevec.) Mladost kao društvena kategorija u istraživanim je krajevima bila razmjerno kratka. Mladi rano ulaze u brak: djevojke s oko 18 godina, a mladići između 22-23 godine.

MLADI KAO RADNA SNAGA

Ulaskom u razdoblje mladosti radna sposobnost djece poprima novo značenje. Promjena je dvostruka: s jedne strane mladi postaju sposobnima obavljati fizički najzahtjevnije poslove, a s druge su najmobilniji članovi domaćinstva. S ulaskom u brak i preuzimanjem odgovornosti za svoju obitelj, kretanje se, posebice za žene, znatno ograničavalo (Mitterauer, 1993:120). Stoga u ovom životnom razdoblju, pored veće pomoći u vlastitom domaćinstvu, mladi od roditelja preuzimaju i poslove izvan vlastitog gospodarstva. U mješovitoj privredi na koju su mala seljačka gospodarstva prisiljena, pri usklađivanju proizvodnje na svom posjedu i dopunske zarade izvan nje, često preuzimaju ključnu ulogu u zarađivanju izvan kuće.

Rad. Na prelasku djetinjstva u mladost započinje odlazak djece bilo u plaćene ili zamjenske radnike u selu, uključivanje u kućnu radinost (ako postoji), a prema potrebama i odlazak na sezonski rad izvan sela. Odlazili su na kraće (jedan ili dva

tjedna) ili duže vrijeme (nekoliko mjeseci), što je ovisilo o mogućnostima obitelji da se odrekne njihove pomoći na vlastitom gospodarstvu i o tome jesu li uspjeli naći posao. Ponekad su, uglavnom putem poznanika, nalazili neki od različitih poslova koje je nekvalificiranoj radnoj snazi nudio grad, ali najčešće su primani kao nadničari tijekom velikih sezonskih poslova na većim poljoprivrednim dobrima od zagrebačke okolice pa sve do dalekih slavonskih pustara.

Bilo da se radilo o samo poljoprivrednim aktivnostima ili *prilagodljivom obiteljskom gospodarstvu*, pod kojim se podrazumijeva miješanje različitih izvora privređivanja u jednome domaćinstvu, čime obitelj koordinirano nastoji *popraviti gospodarstvo koliko može*, mladi postaju radna snaga s kojom obitelj ozbiljno računa (Wall, 1986:514).

Kako raspolažu tek svojom radnom snagom, mladi i dalje ostaju podvrgnuti autoritetu roditelja, koji odlučuju što će koje dijete raditi, ne samo kratkoročno, već planiraju i budući poredak, zadržavajući ih prema potrebi i mogućnostima kod kuće ili ih, kao krajnje i najnepoželjnije rješenje, trajno udaljavaju od obiteljskog gospodarstva. Iako je taj odlazak najčešće postupan (djeca se povremeno nakratko vraćaju kući dok traže novoga *gazdu* ili stalan posao, kao M. Ž. iz Dubrovčana ili sestre R. Š. iz Vučilčeva), ipak je obično iza njega konačna odluka.

Mladi su prvo zamjenjivali roditelje u obvezama koje su preuzeli prema suseljanima. Kad je trebalo susjedima vraćati radnu uslugu, išao je mladi P. P. (Trstenik), a ne otac ili majka. Otac je radio drugima samo dok su imali volove, a P. P bio premlad za rad s njima. Nakon što su ih prodali, a P. P. ušao u dob kada je mogao biti primljen kao pravi težak, išao je on. (*Nikad ni išel otac.*) Mladi su u poslovima izvan domaćinstva zamjenjivali roditelje, koji su se mogli posvetiti vlastitom gospodarstvu. *Mama je kravicu pasla, zemljicu delala, pa prela. A ja za težaka, kaj sam zaslužila 10 dinari, celi dan.* (Š. H. Lepoglavska Ves) *U težake su većinom sposobna dieca. Jer starci su trebali bit doma, oni su doma obrađivali.* (S. S. Luka) Roditelji B. B. iz Psarjeva Gornjeg također su ostajali raditi na svom imanju, a susjedima su *nas diecu pošilali*. F. K. iz Punikvi (Ivanec) rođena je u siromašnoj obitelji sezonskog radnika, koji je uglavnom radio po dalekim fruškogorskim šumama. Jedva odrasla djevojčica išla je za težaka ivanečkom župniku i vlastelinu Kukuljeviću, gdje se radilo 12 sati dnevno, za nadnicu od 10 din i hranu. Dok je majka vodila brigu o njihovoj zemlji, ona i sestra išle su i susjedima odrađivati učinjene radne usluge.

Kod odluke poslati li djecu u zaradu izvan domaćinstva, pazilo se da to ne smeta važnijim izvorima egzistencije, vagala se s jedne strane potreba za dječjim radom u kući i eventualna šteta od njihova izbivanja, te zarada ili neka druga korist (odrađivanje npr.) s druge. A. B. iz Stenjeveca je dobila majčino dopuštenje da preko zime, dok nije bilo poljoprivrednih radova, sprema kod stenjevačke učiteljice. (*Ja sam imala 16 godina. Pitala je učiteljica da bi 3-4 sata došla. I ajde, išla sam, celu zimu, 1928. Onda sam tam delala kod nje, al mama veli: 'Mi nemremo. Mi moramo u trsje, a ti buš pazila na živad.'*)

Susjedima u selu išlo se ponekad zbog zarade, ali najčešće kao protuusluga za pomoć u hitnim sezonskim poslovima na vlastitom gospodarstvu ili kao odrađivanje poslova, koje samo gospodarstvo nije moglo obaviti (oranje ili prijevoz, pošto većina domaćinstava nije imala vlastitu zapregu). No, mladi su kretali i u udaljenija mjesta u potrazi za zaradom za svoje domaćinstvo.

Prigorska sela (Stenjevec, Šestine, Čučerje, Kašina) su u međuratnom razdoblju vidljivo upućena na grad. Na gradske se tržnice odnose viškovi proizvoda, a još važnije za okolna sela postaju mogućnosti povremenog ili stalnog zapošljavanja koje je nudio grad. Mnogi mladi završavaju obrte i nalaze posao u nekog od brojnih gradskih obrtnika, neki rade u tvornicama, mnogi kao sezonska radna snaga na zagrebačkim gradilištima ili kao povremena pripomoć u vrtovima ili malim posjedima zagrebačkog građanstva. U Čučerju se obitelji organiziraju tako da stariji ostaju kod kuće i bave se poljoprivredom, čiji se višak odnašao na tržnicu, a *mlađi su oidili zidare dvorit* (B. K. Čučerje). Grad u izgradnji nikad nije imao dovoljno radne snage, pa su mnogi nalazili posla u teškim, nekvalificiranim poslovima po brojnim zagrebačkim gradilištima. Odlaze iz obitelji sa skromnijim posjedima, pa se radna snaga, koja nije neophodna na vlastitoj zemlji, pokušava preusmjeriti gdje je korisnija: prema poslovima koji će donijeti neophodan novac. (*Tu su sve gore bili gospodari, onda su dali diecu kaj su išli delati. Pa su išli delati po vrtima po Zagrebu, po vinogradima, pa su išli šumu rediti.* A. B. Stenjevec) Većina je poslova bila dostupna samo mladićima. Djevojke su se najčešće zapošljavale kao dvorkinje.

U ivanečkom kraju mladi su rano kretali na dugotrajnije sezonske poslove (3-6 mjeseci) samo ako su mogli pronaći takav posao. F. K. iz Punikvi radila je tri godine zaredom u daruvarskim vinogradima u bogatog posjednika Auera. Zajedno s petnaestak djevojaka iz svoga sela ostajala je tamo po tri mjeseca, a kući donosila novac i kukuruz. U obitelji kazivačice P. Č. iz Lepoglavske Vesi, starija sestra je redovno odlazila na slavonske pustare, mlada P. Č. ostajala je izrađivati dobro plaćanu čipku i voditi kućanstvo, a o vrlo malom posjedu brinuo je otac.

Povijesna i sociološka istraživanja odavno su pokazala kako je najranjivije doba (u smislu najslabijih prihoda po članu domaćinstva) u životu obitelji ono dok su djeca mala. Razdoblje ove relativne ugroženosti postupno prestaje sa zapošljavanjem mladih članova domaćinstva (potvrđuje Mirković, 1952:77), što dobro oslikava i situacija u obitelji F. Č. iz Očure. Tek kada su na sezonski posao u ciglanama počela odlaziti i djeca, standard se konačno podigao s granice vrlo siromašnog. (*Moja braća su sva radila, i žensko i muško. Onda smo davali pare tati, tak da smo imali kruha dosta i ove hrane. Kad smo narasli, pa nas je više radilo, onda smo si mogli i svinjče zaklati, onda se i kokoši ranilo, purana se ranilo, se za nas!*)

Mladi tako nalaze svoje posebno mjesto u složenoj strukturi obitelji, koja je jedina mogla omogućiti tadašnju nužnost: ostvarivanje prihoda različitim djelatnostima (Smith, Wallerstein, Evers, 1984:29, 46, 91-92). Veći broj članova raznih spolova i uzrasta zapravo se najbolje uklapao u gospodarske mogućnosti tadašnjeg seljačkog domaćinstva na kojem je uvijek bilo dovoljno lakših poslova, koje su obavljali oni

slabiji, omogućavajući da se radna sposobnost odraslih usmjeri bilo na teže poslove u gospodarstvu ili na one koji su donosili novac, a mogli su se pronaći samo izvan domaćinstva. Pritom se sve vagalo: radne sposobnosti i spol djeteta, mogućnosti i potrebe domaćinstva, te prilike koje nudi lokalno ili šire tržište rada (Wall, 1986:511). Vlastito se gospodarstvo nije nikada zanemarivalo, ali su o njemu redovno vodili računa manje mobilni članovi: stariji i žene, dok su se djelatnostima koje su stvarale zaradu izvan kuće bavili mladi i muškarci. Bez ovoga *pokrića* kod kuće, nije bilo odlaska: niti jednom nisam čula kako je nečija zemlja bila zapuštena jer je vlasnik otišao za lakšom ili većom zaradom. S jedne se strane zemlja suviše cijenila i od nje teško odvajalo, a s druge niti ponuda te vanjske zarade nije bila tolika. U pravilu je raspoređivanje snaga ovisilo o veličini posjeda i broju članova: što je posjed bio veći, to je više članova ostajalo kod kuće. Kod bogatijih nema potrebe za ovom vrstom dodatne zarade (do novaca se dolazi drugim načinima), na srednjim posjedima (već 3-5 j; B. K. Čučerje, F. K. Prepuštovec, M. D. Rinkovec, R. Š. Vučilčevu) u zaradu je išao ili otac ili djeca kad su dosegla radnu dob. S manjih gospodarstava za drugom zaradom polazila su i djeca i otac (1-3 j; A. B. Stenjevec, F. K. Punikve, Š. H. Ves, J. Š. Budim, M. K. Viletinec, F. Č. Čret), dok je u najsiromašnijih u težake morala ići i majka (do 1 j, V. Z. Biškupec, D. S. Punikve, P. Č. Ves).² (Površina se ne odnosi jednako na sve kulture, tamo gdje dominira vinogradarska proizvodnja vrijede i drukčiji odnosi.)

Zarada. Kazivačica A. B. se sjeća kako su, dok je bila mlada, njezini vršnjaci odlazili za zaradom, ali su novac donosili kući. (*Ali nofće su donesli doma. A onda je tata odredil kojemu treba kaj kupiti.*) Njezina sestra koja je išla u grad u dvorbu davala je sve roditeljima, a mama je vidla kaj joj treba, pa je kupila. A. B. Stenjevec.

Novac se mogao u cijelosti dati roditeljima, ali nerijetko se mladima ostavljao dio ili čak cijela svota (ako je bila manja zarada) kako bi mogli podmiriti vlastite najnužnije potrebe, koje bi inače plaćalo cijelo domaćinstvo. A. P. iz Črešnjevca rijetko je išla raditi drugima, jer je gospodarstvo bilo veliko, pa je kao najstarija kći morala pomagati roditeljima. Išla je ako su dugovali zamjenu (moba) ili bi ju pustili da sebi zaradi nešto novca kako bi si kupila *rubec ili fertun* (*To su mi dali iti, pa sam si kupila*). Slično je bilo u domaćinstvu kazivačice R. Š. iz Vučilčevog. (*Otac je znal kupit za ove male. Meni ni niko dal, kad sam si zaradila, sam si kupila*.) Bogatije gospodarstvo obitelji J. B. (Žeinci) održavalo se radom težaka u koje su najviše dolazile djevojke jer su se *štele obući*.³

² S posjeda do 2 ha u *nuzzaradu* ide 50% obitelji, 2-5 ha 40%, a 5-10 ha samo 10% obitelji. S. Dubić, *Prilog istraživanju*, 18. Kasnije daje veće postotke: za imanja ispod 2 ha smatra kako svi moraju potražiti drugu zaradu, a s onih od 2-5 ha čak 69%. Isti, *Istraživanje inokosnih seljačkih gospodarstava*, Sarajevo 1953, 141-143 (rezultati istraživanja iz 1932. g.).

³ Bićanić to svrstava u jedan od četiri tipa raspodjele dohodka, nazivajući ga *familijarna družba*. To je obitelj u kojoj neki član radi i daje većinu kući, a sebi ostavlja džeparac za osobne potrebe (vgl. *luksuz*: cigarete, odjeća). R. Bićanić, Tipovi mješovite seljačko-radničke obitelji s obzirom na raspodjelu dohodka, *Sociologija* 1959, 1, 13.

O odjeći i obući, koja je i bila glavni novčani izdatak na osobnu potrošnju u domaćinstvu, sam je vodio brigu i I. M. iz Hruševca. Radio je za druge već s dvanaest-trinaest godina, tražeći pritom uvijek dopuštenje glave kuće, koji je procjenjivao korisnost posla za cijelo domaćinstvo. (*Treba se obući. Za sebe sam radil. Deda mi ni rekel 'Ne smeš iti!' Znal je da treba meni kupiti, pa sam si znal zaraditi.*) Zaradu je potrošio na obuću i odjeću, a djedu (nije imao roditelje) dao je *tak za duhan*. P. P. iz Kašine zarađivao je špricanjem tuđih vinograda i sviranjem u grupi tamburaša po svadbama i zabavama. Iako je živio u složenoj obitelji, u kojoj je zarada bila zajednička, a njome upravljao djed, ovaj je novac ostajao njemu. Domaćinstvo je tako bilo oslobođeno brige za njegove osobne potrebe. (*Ja sam se z tim oblačil!*) S jednakim ciljem dolazile su u doba sezonskih radova u kašinski kraj djevojke iz sela oko Bistrice. (*A cure su dolazile da se obuku. Nisu to one dale doma u gospodarstvo, baš su za sebe. Bila je sirotrinja, imali su puno dece, pa: 'Ote dece, pa si zaslužite.'* P. P. Kašina). Uz neposrednu novčanu korist, ovakav je odnos poticao poduzetnost i osjećaj samopoštivanja u mladih.

Mogućnost zarađivanja za vlastite potrebe posebice je dolazila do izražaja u pripravljanju opreme za vjenčanje, što je bila obveza djevojaka. One su nerijetko godinama spravljale odjeću, plahte, ručnike, i sve ostalo što bi mlada snaha morala donijeti u novi dom. U obiteljima gdje je bilo druge ženske radne snage, djevojke su mogle imati poštedu od nekih tekućih poslova kako bi se mogle posvetiti tkanju, šivanju, vezenju. Dok su majka i supruga P. P. radile sve domaćinske i poljoprivredne poslove, još neudana sestra imala je drukčije brige. (*Sestra je imala svoje, dievojačko, našivavala, tkala. Kad su bili glavni poslovi, onda smo svi skupa išli delat.* P. P. Trstenik) Ranije spomenuta F. K. iz Punikvi zadržavala je većinu novaca koje bi zaradila u daruvarskim vinogradima (što je bio manji dio zarade), a u kuću je davala glavninu zarade, koja joj je isplaćivana u naturi, u kukuruzu. Isto su postupale i druge djevojke iz sela s kojima je odlazila na ovaj organizirani tromjesečni posao. Novac je, kako priča, trošila na odjeću, pošto se na djevojke pred udaju više gledalo kako se odijevaju. Naizgled poštuda za djevojke, zapravo je bila uštuda za domaćinstvo, jer bi inače trebalo izdvojiti novac do kojega se s mukom dolazilo i kojega nikada nije bilo dovoljno. (*I same smo si opremu pripremile, samo da jeftinije dojde. Same smo si šivale, saka za sebe.* D. K. Šestine)

Bolja odjeća, koju su si djevojke nastojale nabaviti pred udaju, imala je višestruko značenje. Pokazivala je imovinski status djevojke, ali i njezinu radišnost, odnosno sposobnost da se snađe i zaradi toliko potreban novac. Sestre F.P. zamijenile su vrlo rano majku u odlascima na zagrebačku tržnicu, što je za njih iz Glavnice Gornje bio težak i dugotrajan posao: trebalo je hodati i po 4 sata u jednom smjeru, po oštrom kamenju koje je znalo raskrvaviti bose noge, nositi košaru od po 20 kg na glavi. No pripadala im je i nagrada: zaradu su obično mogle potrošiti na svoje potrebe. (*Odnosno je pak si je kupila nešto, rubec ili bluzu, fertun.*) Iako ocu nije bilo pravo da se novac tako troši, nije bilo druge no pomiriti se s nečim što nije bio djevojčin hir ili rastrošnost: pred udaju je jedino tako mogla pokazati koliko vrijedi.

Zarada mladih bila je zacijelo važan izvor prihoda, no nigdje se nije mogla mjeriti s lepoglavskim čipkaricama. Iako još djevojčica, Š. H. iz Vesi u nekim je kriznim trenucima prehranjivala obitelj. Kada je obitelj trebala kukuruza, mogli su ga kupiti samo njezinom zaradom. Kako je isplata išla rijetko, otac je jednom zamolio voditeljicu čipkarske škole Danicu Brösler novac unaprijed. Pristala je uz uvjet da Š.H. potpiše punomoć. Neočekivana moć nije bitno djelovala na odnos prema roditeljskom autoritetu, no djevojka je bila svjesna značenja svog rada i odgovornosti kako mora *hraniti braću*. Najvještija od njih, J. Š. iz Budima, ne samo da je zarađivala za hranu, ogrijev za obitelj (*Pa sam si kupila kakov šurc, pa rubec, pa mami dala, pa sam drvo znala kupiti.*) već je mogla kupiti sama sebi kravu i dio namještaja za miraz.

STRATEGIJA BRAKA

U razdoblju mladosti donosi se i jedna od ključnih odluka u obiteljskoj strategiji: za dijete (mladića ili djevojku) se bira bračni partner.

Dob. Brak se sklapao u dobi od 18-20 godina za djevojke i 22-26 za mladiće. Djevojke s 25 godina, a mladići oko 30 smatrani su *starom curom* i *starim dečkom*. (M. D. Rinkovec) Kada se 1936. ženio P.P. iz Kašine, isti dan bilo je vjenčanje još 5 parova. Svi su muškarci bili 1910.-12. godište, osim njega, koji je bio 1913., a sve djevojke 1918, tek jedna 1917.

Djevojke su se ženile čim bi postale punoljetne, a mladići čekali da se vrate iz vojske (išli su nakon navršene 21. godine, prvi sin na 18, drugi na 9 mjeseci). Iako je prije vojske mogao oženiti bogatu djevojku *curu domaću sa 6 rali grunta, prvorazrednoga*, P. P. iz Kašine se nije mogao odlučiti, jer *nemam oca, nemam matre, a snehe su se kvarile, budu mi pisali 'Ona ti je ovakva, onakva', bum došel doma, bum ju pretukel*. Djevojka ga naravno tako dugo nije mogla čekati jer joj je vrijeme prolazilo, pa se poslije oženio s drugom.

Za raniji brak su se odlučivali tek u velikoj nuždi. F. R. vjenčao se 2 mjeseca prije nego je navršio 18 godina, ali čekati ta dva mjeseca, značilo je zapravo čekati do naredne zime, jer se nakon *fašnika* (odnosno početka korizme) više nije ženilo sve do kraja adventa (došašća, predbožićnog vremena). Bio je jedino dijete već starijih roditelja, pa su ga oni oženili najranije što je bilo moguće. Duhovni je stol uvažio molbu, općinski je doktor također dao odobrenje, pa se mladi par vjenčao posljednje subote pred korizmu. Kako je razdoblje u kojem su sklapani brakovi bilo kratko, svega dva mjeseca, izvan kojih *male se ko po lieti ženil*, se skupilo i po desetak parova. (*Kad su se naši mladi ženili bilo je to od Nove godine pa do fašnika. Onda je svaku nedelju bilo 4-5 pari, jednu nedelju po 7-8, a pred fašnik po 15-16, i 18 parova!* P. P. Trstenik) Uz F. R. ženilo se još 11 parova, zajedno su polagali i prisegu, a na kraju ih je župnik upozorio da *ne misle da nie valjano* samo zato što nisu pojedinačno ponavljali svoja obećanja.

Došašće ili advent može započeti između 27. studenog i 3. prosinca i završava Božićem (25. prosinca), dok korizma počinje najranije 4. veljače, a najkasnije 10. ožujka, te završava između 22. ožujka i 25. travnja. Sklapanje brakova u ovom razdoblju bio je nastavak višestoljetne tradicije, po kojoj su vjenčanja mahom održavana tijekom siječnja i veljače (Čapo Žmegač, 1989:7). Ovo pridržavanje starih običaja upućuje na zaključak kako još nije došlo do temeljnih promjena u radu i načinu života (Kussumaul, 1990:135-142; van Poppel, 1995:216).

Rane brakove, kao što su bili u Prigorju i Zagorju, susrećemo posvuda gdje je postojala složena obitelj, odnosno običaj da oženjeni sin ostaje (barem još neko vrijeme) s roditeljima. U takvim je okolnostima za brak dostajala fizička sposobnost obavljanja poslova odrasle osobe i pravna punoljetnost, a puna poslovna zrelost i odgovornost nadalje je ostajala na starijoj generaciji (ocu i majci), što je mladima osiguravalo još neko vrijeme kako bi se pripravili preuzeti vodeću ulogu. Tamo gdje je mladi čovjek odmah po sklapanju braka postajao glavom kuće, dob kada se na to odlučivalo u pravilu je bila viša (kako se smatralo da je to svojstveno samo zapadnoj Europi, u literaturi se za taj model braka uobičajio naziv *European marriage pattren*) (Mitterauer, 1993:60-61).

Izbor bračnog partnera. Sve dok je seljačka obitelj bila i gospodarska jedinica izbor bračnog partnera nije prepuštan samo onome tko se trebao vjenčati, a posebice ne njegovim/njezinim osjećajima (Mitterauer, Sieder, 1991:145-146, 151-152). Brak nekog od članova domaćinstva za sve je značio promjenu od koje se mnogo očekivalo: kapital (zemlju), radnu snagu, nove društvene veze. Kako je to bio *pothvat* i svojevrsan rizik, koji se ticao budućeg života svakog člana domaćinstva izabiralo se kao što su donasane sve bitne gospodarske ili strateške odluke: donosili su je odrasli članovi domaćinstva, odnosno oni koji su i u drugim stvarima bili autoritet (Mitterauer, 1993:111).

Iako su bračnog partnera izabirali, ili barem imali odlučnu riječ, roditelji, ravnajući se prema svojim mogućnostima i gospodarskim interesima, sam proces sklapanja buduće bračne zajednice nipošto nije bio jednostavan. Dugo je pripreman, ne samo zaobilaznim propitivanjem o zainteresiranosti druge strane, pa izravnim dogovaranjem (koje je moglo sličiti običnom cijenkanju) neposredno pred sklapanje braka, nego su mu temelji postavljeni već u ranom djetinjstvu. Djecu i mlade odgajalo se s jedne strane u poslušnosti prema roditeljima, a s druge u pripravnosti za obavljanje svojih dužnosti, što je dovodilo do zatumljivanja osobnih želja. Pojam zaljubljenosti, posebno prije braka, kao da ne postoji. Fizička odvojenost mladića i djevojaka igrala je svoju ulogu, jer se na ponekom pogledu ili razmijenjenoj riječi teško mogla razviti veza koja bi mogla ugroziti kasniji životni izbor. Iako su roditelji imali sve mogućnosti prisiliti djecu na brak koji možda nisu željela, jer su ona još potpuno ovisna o njima, sila je bila nešto što se načelno nije toleriralo (u praksi naravno može doći do narušavanja). Bila je, naime, potpuno suprotna kršćanskom konceptu braka kao sakramenta u koji se ulazi samo svojom slobodnom odlukom. Stoga se poduzimalo sve kako bi se djelovalo na tu odluku i usmjeravalo je uvažavanju opće prihvaćenih *svjetovnih* načela.

Razgovor s B. K. iz Čučerja vjerno odražava situaciju, koja je za mnoge izgledala slično (Barlek, 1987:299-301). Kazivačica je bila iz bogate obitelji, a prosac iz najbogatije u Čučerju. Ona nije znala za prethodne pregovore, no vjerojatno su obavljena *ispitivanja terena* putem posrednika, jer bi prosac (prvo netko stariji od mladićeve obitelji) dolazio ako je očekivao da će razgovor završiti povoljno. Kum, koji je došao u mladićevo ime, pitao je nju osobno bi li željela M. za muža. Nenačikla biti u središtu pažnje odraslih i javno iznositi svoju odluku, jedva je kimnula glavom (*Ja nis štiele niš reći, bile me sram, nek sam same z glavu mignula*). Nakon toga su otac i stric (još su živjeli u zajednici) dopustili da dođe i mladić u prave proscje. Kada je došao *ja nisam se spouminala ž njim, niti mu kei rekla, niti niš*. Nije niti on njoj, sve su obavili stariji, iako se otac verbalno ogradio: *To moje stvari nisu, će ga oće, nai si ga zeme!* S druge su strane učinili sve da omoguće ovu kombinaciju: ona nije smjela nikuda (*Ja sam bila onak skromna, nisam išla ni po zabavama, ni ništa, nisu me starci pustili*), pa se teško mogla i zainteresirati za drugoga, a za njezina budućeg muža od drugih kazivača se doznalo da mu se sviđala druga djevojka (gotovo kao stereotipni motiv iz romana: bila je najljepša djevojka u selu, ali siromašnija). Otvorenog pritiska nije bilo, ali ona je dobro znala što roditelji žele (i vjerovala da je to dobro za nju) i nije joj padalo na pamet suprotstaviti se njihovom autoritetu.

Prilikom odabira uzimalo se u obzir nekoliko čimbenika kojima se nastojalo osigurati što bolji život budućoj obitelji.

Imovina. Prije svega se gledalo na imovinu, odnosno koliko će svatko od budućih supružnika donijeti u brak kao svojevrsno zajedničko *poduzeće*. Presudno je postajalo koliko će zemlje, kao temeljnog kapitala, tko naslijediti. Ovo je postajalo sve važnije i za žene, koje po novom Općem građanskom zakoniku (1852.) nasljeđuju zemlju jednako kao i muški potomci (iako u praksi to najčešće nije bilo tako), za razliku od starijeg zadržnog prava, u kojem su žene samo prelazile u drugu obitelj, a zemlja ostajala u vlasništvu zadruge iz koje je muž.

Najčešće se stoga kao glavna odlika mladića ili djevojke iznosi koliko bi zemlje trebao dobiti ili s koliko je braće mora dijeliti. Pri nagovaranju B. B. (Psarjevo Gornje) da uzme za muža mladića koji joj se baš nije sviđao, njezini su roditelji i braća gledali samo jedno: on je imao dosta zemlje i samo jednu sestru, koja ionako nije mogla dobiti ni približno kao on. Kako B. B. nije odmah pristala, obitelj se potrudila angažirati njezinu udanu sestru. Ova je čak jednu noć prespavala kod njih, uvjeravajući tvrdoglavu mlađu sestru kako je roditeljski odabir za nju najbolji. (*I cielu noć me nuka 'Ne buš boljšega miesta našla.' I stalno me nagovarala, i svi...*) Trajalo je dok je nisu nagovorili.

Neki su kazivači izjavili kako su sami izabrali supružnike, no iza tih je riječi često stajalo uspješno usklađivanje interesa. B. B. iz Kustošije bila je jedna od njih. Imala je više prosaca, jer su, kako sama spominje, *znali da bum dobila, da nemam oca, a da zemlje imamo. Onda su bili lakomi na zemlju. Prije su gledali samo gde bu nekaj dobil, to je bila ljubav slaba*. Njezin je odabranik radio u gradu, pa iako nije imao puno zemlje, imao je osiguranu egzistenciju. Prosudba svih je bila da su si po statusu i

imučnosti *nekak jednaki*, pa ne čudi da se nitko nije protivio vezi. Oženiti dijete s partnerom barem jednakog imovinskog i društvenog statusa bilo je pravilo kojega su se svi nastojali pridržavati, a ukoliko su mladi naizgled sami izabrali, značilo je da se odabranik(ca) samo dobro uklapa u roditeljske planove. (*Ak je dečko bil imučan, uvijek se gledalo da si približno takvu jemlje.* I. K. Glavnica G.) B. T. iz Družilovca sama je izabrala muža, a roditelji *nisu meli kaj reči, jer je bile se u redu. Inače bi možda nekaj.* Dodaje kako su *bogatuši išli po bogatušice, siromaki po siromake.*

Niti D. K. iz Šestina muža nije izabrala sama. Imala je drugog *dečka* nekoliko godina, ali nije se mogla udati za njega. Pritisak se sveo na složno nagovaranje (braća, koji su najviše podržavali budućeg muža jer im je bio prijatelj, te majka i svi susjedi). Kako nisu imali oca, njezina su braća imala nešto veću slobodu izbora (najstariji je bio *glava obitelji*, pa mu nitko nije mogao ništa prigovoriti), međutim svi su izabrali odgovarajuće djevojke. I druge sestre su se udale po majčinu izboru (*za moje mama je birala*). Iako im muž najmlađe nije bio sasvim po volji zbog loše naravi, dopustili su joj udaju, jer je bio *gospodar veliki*.

Pri odabiru djevojke sve je važnije postajalo koliko će zemlje dobiti. Ona koja je mogla dobiti makar i malu česticu, imala je prednost, jer velik broj još nije dobivao ništa osim tradicionalne opreme i novčane isplate (koja najčešće nije bila odgovarajuće vrijednosti niti manjem komadu zemlje). U spomenutoj obitelji D. K. iz Šestina sestre su se odrekle svog prava na zemlju u korist braće. Za to su dobile opremu i isplatu (2.500 din) D. K. je za to kupila šivaću mašinu.

Rijetki nisu gledali na ovaj miraz. Za F. R. bilo je to moguće jer je bio jedino dijete, roditeljima se žurilo, a imanja je bilo dosta za njihove potrebe. Ipak je kasnije dobio od tasta 1200 čhv livade, jer je ovaj toliko morao dati mlađoj kćeri kada se udavala, a nije se želio zamjeriti F. R. s kojim se inače izvrsno slagao i međusobno ispomagao u većim radovima.

Od zemlje se živjelo, pa ne čudi što je sklapanje braka nerijetko bilo neprikriveno sklapanje posla. Sestra P. P. iz Trstenika bila je već dva puta *odzvana* u crkvi, a vjenčanje je trebalo biti za dva tjedna, kad je obitelj budućega muža podigla *cijenu*. Pozivajući se na nesporazum, zatražili su cijelu livadu, a ne samo 1/4 koju je otac bio spreman dati (2 umjesto 0.5 jutara). Ljutit otac je sve prekinuo, iako su *bili kupljeni ormari i se*. Udala se dogodine za susjeda koji je bio umjerenijih traženja. Mlađa sestra je dobila 0.5 jutra oranice (što je bilo vrednije zemljište), ali u dalekoj Sopnici čime je otac otprilike izjednačio kćeri. Strategiju izbora kazivač je jezgrovito iznio: *Čak se ni gledalo na izgled, je l' liep ili liepa, vitka, stasita. Gledalo se na imetak, ko bu šta dal. Ni se pitalo mlade.* Duboki razlog ovakva ponašanja otkrivaju riječi supruge P. P.-a: *Kak ne bi tam išla, tu su bogati, ne buš gladna. Znete, glad je bil prije, onda se gledalo gdje bi čoviek bil, da ti bu dobro, da ne buš gladen! Mi smo od zemlje živieli!* (S. P. Trstenik) On sâm prošao je razne faze u odabiru. Svidala mu se najljepša djevojka u selu, ali se smatralo da će se udati za bogatijega od njega, pa tu nije ni pokušavao. Vrijeme je prolazilo, pa *mati me naterala, ona sve više bolovala*. Ovaj puta je i sam razmišljao poslovno o budućoj ženi: *Njen je otac imel ispod sela livade, pa sam mislil,*

ja bi to priženil. Inače je bila liepa cura, stasita, visoka. Imali su i vinograd kraj mene, a to je bil pojam, da bi ja spojil! Djevočini roditelji nisu pristali jer se ukazala bolja prilika u liku prosca iz bogatijeg nizinskog sela. Napokon se vjenčao s djevojkom koju nije poznao, a odabrala ju je njegova majka (dobro je poznavala djevočinu majku).

Tete I. H. iz Blaguše su dobile malo vinograda jer su se prosoci pogađali: *Če ni tolko dal, ne bu ju uzet, ide po drugu! Ak se oće sestree rešiti, da ne bu u kući, moral je dat!* Kako su se djevojke udavale opisuje I. K.: *Njoj se dalo kaj je tata dal, ili mama, ili kaj je tražil dečko. Negde bila pogodba, a negda se čak nisu ni uzeli.* (I. K. Glavnica Gornja) Sestru B.B. iz Psarjeva *dečko* je sam ostavio onaj dan kad su trebali ići *na zapis* jer nisu pristali dati zemlje koliko je tražio (tražio je pola najbolje oranice, što otac nije mogao dati, jer je imao još troje neoženjene djece).

Otac je J. B. oženio s 15 godina starijim čovjekom, koji je uz to volio popiti, ali bio je imućan, držao je gostionu, a kasnije dobio još i zemlje. *(To ni prije cura se ženila, nek otac i mati. Samo koji su više imeli, koji su bogatiji. A pil je jako muž. To ni nikom smetalo, sam da je bogat.)* Sestra joj se također udala za puno starijeg čovjeka, bogatog povratnika iz Amerike. (J. B. Žinci)

U izboru je djelovao i mehanizam *samocenzure*, odnosno, *znalo se tko može ići s kim u selu* a da se o tome nije posebno razmišljalo ili razgovaralo. P. P. iznosi još jednu dragocjenu primjedu, govoreći o bogatoj djevojci koja mu se sviđala (iako nije sasvim jasno, je li baš ona ili posjed, pošto se te kvalitete gotovo i ne razlikuju): *Bil bi ju i ja štjel zeti, al ja sam bil prelagan da idem nju prosit. Imel sam i tak osiećaj, da nisem mogel biti tudi sluga. A sluga bi donekle postao ulazeći u bogatiju obitelj.*

Koliko je miraz ozbiljno shvaćan (ako uopće treba još ilustracije), pokazuje i nesretan početak braka B. B. iz Psarjeva Gornjeg, koja na svoju nesreću nije odmah dobila ugovorenu šivaću mašinu (bio je to velik kapital, *Računalo se kak jednak, mašina ili krava*). Brat ju je uspio isplatiti (dao im je vino za koje su kupili mašinu) tek nakon devet godina, a tijekom cijelog tog vremena muž joj nije dopuštao govoriti ni s kim od njezine obitelji, iako su bili u susjedstvu.

Ovaj, kao i nekoliko drugih primjera, pokazuje kako se gospodarska računica ne smije pripisivati samo starijoj generaciji: često su mladi sami razmišljali unutar tog okvira. Potvrđuje to i slučaj F. K. iz Punikvi, koja je sama odabrala budućeg muža, iako roditelji niti s njene niti njegove strane nisu bili skloni odobriti brak (otuda možda jedina predbračna trudnoća koju sam susrela!). Odlučila se za njega prije svega zbog imanja koje je trebao naslijediti: samo šume je bilo 5 jutara, imali su i volove, pa je računala kako će joj život biti lakši. *(Sama sam birala. Zbog toga jer sam sirotinja, pa smo morale daleč po drva iti, v goru, Ivančicu. Pa sam rekla: 'Ne bum više! Ja ga bum zela, kakav je god!' Imal je lepu vrednost, šume u komadu 5 jutra. I nisam nikad nosila drva. Ni mi se dopadal, samo da sam leže živela.)*

Potreba za radnikom. Rad i sposobnost za rad bile su središnje vrijednosne kategorije u seljačkom domaćinstvu, koje su određivale međusobne odnose i osjećaje, zadovoljstvo ili nezadovoljstvo sa svakim pojedinim članom (Mitterauer, 1993:112). Stoga se i pri izboru novog člana vodilo računa o njegovim radnim sposobnostima.

Brak je često sklopan ranije od uobičajene dobi jer je domaćinstvu hitno trebalo još radno sposobnih članova. Rano se oženio F. K. iz Prepuštovca, koji je ostao sam s bolesnom majkom i F. R. iz Čučerja, koji je bio jedinac. A. P. iz Črešnjevca udala se na brzinu, iako se nije navršilo mjesec dana od smrti njezina djeda (koji je do zadnjeg bio glava obitelji), a samo je malo više bilo otkako je umrla muževa majka. Razlog žurbi bio je upravo u tome: muž je ostao sam s ocem i dvije dosta mlađe sestre (I. i III. razred pučke škole), pa su hitno trebali žensku radnu snagu. Njezini su se roditelji nećkali, ali prevagnulo je uvjeravanje kako je muž sjajna prilika jer zemlje ima dosta, čak i *konje raniju*, a uz to ima samo sestre (*jedinac je*), pa će zemlja ostati njemu.

Potreba za radnom snagom bila je važan čimbenik i u drugim slučajevima, pa je i razumljivo da se od poželjnih karakteristika budućih partnera izdvajala marljivost.⁴ Radišnost je bila možda tek nešto malo manje istaknuta pri odabiru od imovine, jer bez spremnosti za težak rad i sposobnosti da se vodi gospodarstvo, nije moglo opstati ni jedno domaćinstvo. Stoga se osobna marljivost pokušavala pokazati u svim prilikama. Kada su sestru A. K. nagovarali da se uda za bogatog mladića (iako je imala dečka koji je godinama dolazio u kuću!), rođaka koja ga je hvalila isticala je njegov marljiv rad: *Ona je rekla da on oće raditi, kositi, da je radnik. Samo su one puno cienili koji radiju.* (A. K. Šestine) Iz siromašnije je obitelji bila i F. K. iz Punikvi, pa se morala dokazivati na druge načine. Sa sestrom je svakodnevno donosila drva iz šume (što je bio višesatni posao), a ponekad su išle čak i dva puta. Iako im je bilo teško, tjerao ih je strah *da ne bu v vodenjaku nikaj*. Gomila naslaganih drva, *liepe se vidle* je svjedočila koliko je djevojka marljiva. Pri odabiru pretresale su se i te njezine kvalitete: koliko može, zna i hoće raditi, kako se pokazala na polju, zna li presti (*kolovrat tirjati*) (F. K. Punikev).

Kolike bu dobila bilo je najvažnije i prema kazivačici M. D. iz Rinkovca, no odmah se potom gledalo što sve zna raditi. (*Pranje i šivanje, da l' zna za iglom zašiti, da nekaj pokrpa.*) Ona se udavala poslije Drugoga svjetskog rata, kad se situacija promijenila. (*Rat je minul, pokle je donesel slobodnu volju. Više nisu starci tulike komanduvali.*)

Društvena mreža. Gledale su se i neke druge osobne kvalitete mladića ili djevojke. Opažalo se kako se razgovaraju *da li bezobrazno ili kaj pametno, da li je pijanec, il v familiji, kak zgleda*. Ponašanje i narav budućih supružnika i njihovih roditelja uzimala se u obzir, no nije bila presudni čimbenik. U odluci dati li Š. H. mladiću koji ju je prosió, vagalo se štošta, a presudno je bilo što je on bio dobre naravi, njegovi su roditelji slovíli kao *povućeni, to se nikad ni psovalo*, a sama je Š. H. išla s njegovim sestrama u školu i dobro se slagala. Pretpostavljali su stoga da će joj u toj obitelji biti dobro, a osim toga *nismo daleko, bumo jedan drugoga pomagali*. Račun se pokazao izvrsnim: ona se dobro slagala s mužem i cijelom njegovom obitelji, a

⁴ Djevojke u Čučerju nisu smjele razgovarati i stajati bez posla, jer se očekivalo da stalno budu nečim zaposlene. I. Tralić, Čučerje, 1974., Etnografski muzej, Znanstvena dokumentacija o narodnom životu na širem području Zagreba (EM ZDNŽ), br. 245., 9. U Kašini su, prema pričanju, slali uhode da se uvjere koliko djevojka stvarno radi. Ispitivanja u selu Kašina 1966, EM ZDNŽ, br. 217., 1.

međusobno su se zaista pomagali (čak je muž pomagao školovati njezinog najmlađeg brata). A. P. iz Črešnjevca ni djed (glava kuće) ni roditelji nisu htjeli dati mladiću koji ju je prvi zaposio, jer je njegov *tata dost pil, bil je težak, a i sinovi su se dost držali pijaće*, bez obzira što su bili susjedi i dosta imućni.

To što stanuju blizu bio je jedan od razloga koji su ponukali majku B. B. iz Kustošije dopustiti joj udaju za mladića kojeg je sama odabrala (Tralić, 1974:16). I ovdje se odluka potvrdila kao korisna jer je nakon odvajanja od muževe obitelji B. B. bila upućena na pomoć svoje majke oko troje male djece. Majke su pomagale udane kćeri i u drugim slučajevima (baka A. P. iz Črešnjevca vodila je brigu za tri udane kćeri, unatoč prosvjedima sina, koji se osjećao iskorištavan; majka J. Š. iz Budima pomagala joj je nakon što se ona brzo odijelila od muževe obitelji, a muž bio u ratu; majka M. Ž. iz Dubrovčana brinula je za kćer i nakon što je ova otišla u grad, pa je njezinim posredstvom upoznala muža). Ovu žensku solidarnost majka-kći susrećemo i drugdje u složenim obiteljima, koje imaju manje ili više strogo diferencirane muške i ženske sfere života (Morvay, 1965:236). Počinje u doba zajedničkog života, kad majke uče kćeri raditi, brinuti za njihove specifične potrebe (opremu i kupovanje odjeće, makar i krišom, kako bi djevojka izgledala privlačnija), a nastavlja se i nakon sklapanja braka, ako je bilo mogućnosti i potrebe.

Kod razmišljanja o budućim potrebama, često je bilo presudno još nešto: postojanje već nekoga od šire obitelji prethodno udane u tu ili blisku obitelj. Nije se radilo pritom samo o tome da su tako mogli doći do informacije ili eventualno *pritisnuti* i nagovarati već se tu osobu više gledalo kao ozbiljno uporište djevojci koja odlazi u novu, ponekad prilično nepoznatu, a moguće i neprijateljsku sredinu.

Obitelj kazivačice A. K. iz Šestine višestruki je primjer za ovo načelo koje je osiguravalo ne samo razmjernu sigurnost da osoba koju se uzima za supružnika posjeduje određene tražene kvalitete već i da će se dobro uklopiti u složenu prepletenu mrežu međusobne ovisnosti i potpomaganja. Stoga se radije uzimala djevojka, kojoj su ponašanje i radišnost znali, te obratno, kći se radije davala tamo gdje se očekivalo da će imati, radi starih poznanstava, bolje odnose sa svekrvom i pomoć svojih rođaka, ukoliko su dovoljno blizu. Otac A. K. tako se, nakon što je ostao udovac s tri djevojčice (A. K. imala je 6 mjeseci) morao brzo ponovno ženiti, a rodbina mu je savjetovala da uzme djevojku čija je obitelj bila povezana i s njegovom obitelji, ali i obitelji pokojne supruge. Računalo se da će to biti najsretnija kombinacija jer će mlada žena tako lakše prihvatiti djecu, a imat će i pomoć svoje sestre, već udane za njegova starijeg brata. Pokazalo se kako je to bila više nego dobra procjena: nakon što je rano ostala udovicom (otac A. K. poginuo je u Prvom svjetskom ratu), sada s četiri djevojčice, jedina pomoć joj je dolazila od te sestre (*Niko se nie brinul, jedina strina.*) i njezina brata, zaposlenog u općini. Slični su razlozi prevagnuli i kad su se udavale A. K. i njezine tri sestre. Iako se znalo da svaka od njih ima svoje simpatije, a *dečko* najstarije sestre čak je 4 godine dolazio u njihovu kuću, o sklapanju braka odlučivali su sasvim drugi razlozi i osobe. Napokon se samo ona udala za mladića koji joj se sviđao, dok je o sudbini triju drugih odlučilo upravo razmišljanje o tome imaju li nekog poznatog u obitelji u koju ulaze, te

može li se od njih očekivati neophodna pomoć. Veza najstarije sestre raspala se zbog protivljenja odabranikove majke (bez čijeg se odobrenja on *nie imal prav kam ženiti*), koja joj je pretpostavila od *svoje familije dievojk*u. Ova se sestra nakon toga udala u razmjerno bogatu kuću, zahvaljujući ponajviše tomu što je svekrva rodom bila iz susjedstva, pa je željela snahu iz svoje društvene mreže, a nekoliko godina kasnije za mlađeg sina se udala najmlađa sestra A. K., samo zato jer je računala na pomoć starije sestre.

Višestruku prepletenost nalazimo u još nekoliko slučajeva. Puno mlađa sestra majke F. R. iz Čučerja (rodila se kad mu se majka udavala) udala se za njegova bratića (sina očevog brata, koji je živio u kući do njih), a mlađa sestra žene P. P. iz Kašine udala se za njegova strica (koji je bio mlađi od njega tri godine, jer je rođen u drugom djedovom braku). Ova je zamjena bila posebno praktična jer su zamijenili i imovinu, očuvavši tako barem cjelinu kuće i okućnice. (*Onda smo se zamenili, ja sam njima ostavil svoje gore, kaj se tiče kuće, a oni su meni tu.*) Sam P. P. oženio je kćer svoga krizmenog kuma.

Stariji već oženjeni brat F. P.-a iz Glavnice Gornje nagovaro ga je uporno da uzme sestru njegove (bratove) žene, jer bi se time uspostavila čvrsta *udruga* dviju sestara (i dvoje braće) protiv treće šogorice i najstarijeg brata. (*Da bi porušili starejšu neviestu, da budu dvie sestre jače nek jedna, da bi komanda bila od ove dvie sestre.*) Nije pristao i od koalicije nije bilo ništa. Ništa nije bilo niti od zajedničkog života obitelji koja je počela kao tradicionalna zajednica: nova vremena značila su i nove običaje i prilike, pa su se braća razišla samo 4 godine nakon ovoga nagovaranja. No praksa je mogla biti zaista korisna. *Nisu to gluposti, to je selska filozofija*, komentirao je I. K. iz Glavnice Gornje, prisjećajući se svojih sestara, koje su se udale za dva brata. Nakon što je jedan od njih u ratu poginuo, mlada udovica s dvoje djece ostala je živjeti u zajednici sa sestrom i šogorom i *tak su si pomagali*, bez čega bi ona mogla preživjeti samo ako bi pronašla posao u gradu.

Otac Š. H. iz Vesi vjenčao je djevojku čiji je brat uzeo njegovu sestru. Ova zamjena započela je dugogodišnje veliko prijateljstvo i povremeno međusobno pomaganje. Isto se dogodilo u obitelji J. Š. iz Budima: očeva se sestra udala za majčinog brata. B. B. iz Kustošije udala se za mladića s čijom su obitelji bili u obostranom kumstvu.

Prihvaćanje roditeljske volje. Nitko od kazivača, iako ih se dosta ženilo i protiv svoje volje, nije se ozbiljno usprotivio roditeljskoj odluci, niti je to učinio itko od njihovih poznatih. D. K. iz Šestina uporno je ponavljala majci kako neće za muža mladića kojeg je majka preporučala, ali se ipak na posljetku udala za njega, rezignirano zaključivši: *Evo, tak smo se prije morale samo oženiti!* No, ideju da se može drukčije, dalo joj je tek kasnije vrijeme, u kojem je generacija njezina sina nastupala sasvim drukčije.

Neposluh je pokazao samo šogor A. K. iz Šestina, koji je imao posao na mitnici i vlastite prihode, bio uključen u Hrvatsku seljačku stranku, te neko vrijeme uspješno

odbijao oženiti se, iako su roditelji to od njega tražili (trebalo je ženske radne snage, jer je majka počela pobolijevati, a u kući su bili samo sinovi i bolesna kći).

Iako su nerijetko postojali ljubavni osjećaji (A. K. iz Šestina, B. B. iz Kustošije, za koju je majčin pristanak da uzme mladića koji joj se sviđao bio *kak raj*), nikad nije stavljen ispred roditeljske odluke i interesa cijele obitelji.

ZAKLJUČAK

Tjelesno odrastanje i razvijanje radne sposobnosti valja gledati odvojeno od stjecanja gospodarske samostalnosti. Djeca, odnosno sada mladi, još niz godina neće moći samostalno voditi gospodarstvo, s jedne strane jer ga nemaju, a roditelji se često teško i kasno povlače, nego i zato što je za vođenje svoga domaćinstva bilo potrebno više znanja i iskustva nego što su ga oni dotad mogli steći. Stoga su mladi nadalje podvrgnuti autoritetu roditelja, koji su vlasnici i upravitelji imanja. Roditelji (ili glava obitelji) su oni koji odlučuju što će koje dijete raditi, dokad će se školovati, hoće li ostati na zemlji, ići dalje u škole ili zanat, ili se zaposliti. Ova nesamostalnost mogla se protegnuti i duboko u srednje godine, s tom razlikom što je kasnije često bila izvorom sporova.

Roditelji su odlučivali i o onome što danas smatramo najosobnijom stvari, a u ono je doba bila jedna od temeljnih gospodarskih odluka: odabiru supružnika za svoje dijete. Pritom su se vodili racionalnim procjenama odabranikova imovinskog statusa, osobne radne sposobnosti i postojećih društvenih veza, dok se na osjećaje mladih gledalo tek ako su sve ove navedene vrijednosti bile zadovoljene.

LITERATURA

BARLEK, Josip: Svadbeni običaji u okolici Zagreba, *Etnološka istraživanja* 3-4, Zagreb, 1987, str. 291-326.

BIĆANIĆ, Rudolf: Tipovi mješovite seljačko-radničke obitelji s obzirom na raspodjelu dohodka, *Sociologija* 1, Zagreb, 1959, str. 3-15.

ČAPO ŽMEGAČ, Jasna: Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj, *Etnološka tribina* 12, Zagreb, 1989, str. 5-20.

DUBIĆ, Slavoljub: *Prilog istraživanju seljačkog gospodarstva*, Križevci, 1933.

DUBIĆ, Slavoljub: *Istraživanje inokosnih seljačkih gospodarstava*, Sarajevo, 1953.

KUSSUMAUL, Anne: *A General View of the Rural Economy of England 1538-1840*, Cambridge, 1990.

LASLETT, Peter, Richard WALL (ur.): *Household and Family in Past Time. Comparative Studies in the Size and Structure of Domestic Group over Last Three Centuries in England, France, Serbia, Japan and Colonial North America with Further Material from Western Europe*, Cambridge, New York, 1972.

MIRKOVIĆ, Mijo: *Seljaci u kapitalizmu*, Zagreb, 1952.

MITTERAUER, Michael, Reinhard SIEDER: *Vom Patriarchat zur Partnerschaft. Zum Strukturwandel der Familie*, München, 1991⁴.

MITTERAUER, Michael, Reinhard SIEDER: *A History of Youth* (njem. izd. 1986), Oxford, Cambridge (USA), 1993.

MORVAY, Judit: *The Joint Family in Hungary*, u: *Europa et Hungaria. Congressus Ethnographicus in Hungaria 1963.*, Budapest, 1965, str. 231-242.

POPPEL, Frans van: *Seasonality of Work, Religion and Popular Customs: the Seasonality of Marriage in the Nineteenth- and Twentieth-Century Netherlands*, *Continuity and Change* 10 (2), Cambridge, 1995, str. 215-256.

SMITH, Joan, WALLERSTEIN, Immanuel, EVERS, Thomas: *Household and the World Economy*, London, 1984.

TRALIĆ, Ivanka: *Čučerje*, Arhiv Etnografskog muzeja, Znanstvena dokumentacija o narodnom životu na širem području Zagreba, Zagreb, 1974, br. 245.

WALL, Richard, ROBIN, Jean, LASLETT, Peter: *Family Forms in Historic Europe*, Cambridge, 1983.

WALL, Richard, ROBIN, Jean, LASLETT, Peter: *Arbeit, Fürsorge und Familie. Eine vergleichende Betrachtung von Handwerken, Bauern und Arbeitern in Devon und Westflandern*, u: J. Ehmer, M. Mitterauer, *Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften*, Wien, Graz, Köln, 1986, str. 495-553.

AND WE ARE DOING AS THE ELDERS USED TO SAY...

THE YOUTH IN PEASANT FAMILIES OF PRIGORJE AND HRVATSKO ZAGORJE BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Summary

The article shows the role of the youth in the family economy of the peasant families of Prigorje and Hrvatsko-Zagorje between the two world wars. The period of youth has been observed through two aspects: working ability of the youth, and choosing the spouse, which is one of the most important decisions for the whole household. Contracting a marriage meant founding a new economic unit (or supporting the old one). Therefore this decision is not left up to personal attraction, but to common appraisal of the responsible members of the family (elder generation).

Translated by Snježana Ivanović

Keywords: peasant family / the youth / Prigorje / Hrvatsko zagorje